

A TANYARENDSZER JÖVŐBENI ALAKULÁSÁRA HATÓ TÉNYEZŐK¹

Becsei József

a földrajztud. dokt., tszv. egy. tanár (SZTE) – becsei@geo.u-szeged.hu

A magyar településhálózat egyik legsajátosabb tartozéka az alföldi tanya annak ellenére, hogy a klasszikus értelemben felfogott tanyavilág jelentősen változott az utóbbi évtizedekben. Korábban – és a mindennapos alföldi szóhasználatban ma is – a külterületi település fogalmán általában a *tanyai települési formát* értik. Ez természetesen korábban sem volt indokolt, amint arra Erdei Ferenc rámutatott (Erdei F. – Csete L. – Márton J. 1959), de különösen nem indokolt ma, amikor a városok növekedése következtében olyan ipartelepék, üdülési, kulturális és sportcentrumok stb. épültek a belterületen kívül, amelyek területi terjeszkedését nem követte a közigazgatási elhatárolás. Így – bár a zárt település részei – mégis a külterületen helyezkednek el.

A mai kort megelőzően sem lehetett azonosítani a külterületi településeket csak a tanyaikkal, még ha azok lakói számbeli meghatározó jelentőséggel is bírtak, hiszen a belterületen kívül helyezkedtek el a kertek és a majorok is. Mára a külterületi települések formáikban és funkcióikban is sokszínűvé váltak, s közöttük a tanya csak egy formát képvisel. Az arányát viszont megközelítő pontossággal is nehéz megmondani. Következésképpen, amikor a külterületi településekről esik szó, akkor a fogalom olyan, az igazgatás által annak minősített településrészeket fed le, ame-

lyek külterületen helyezkednek el, és különböző települési formákat, továbbá különböző funkciókat ellátó épületeket vagy épületegyütteseket foglalnak magukba.

A szakirodalomban azonban a külterületi települési formák közül csaknem kizárólag a tanya kapott (és kap ma is) megkülönböztetett helyet. Ennek egyik oka, hogy a 20. században a tanyai élettel, a tanyarendszer fejlődésével, a tanyák mibenlétével stb. kapcsolatosan újabb és újabb tudományos és településfejlesztési kérdések merültek fel és kerültek a figyelem középpontjába. A tanyák és a tanyarendszer átalakulása következtében, valamint az újabb kutatási eredmények eredményeképp ma a leginkább vitatott kérdések az alábbiak:

- a tanya elnevezése és annak tartalma;
- a tanya eredete, ki- és átalakulásának folyamata;
- a tanyai életmód;
- a tanya mint települési forma, a tanya településhálózati helye;
- a tanya mint gazdálkodási forma;
- a tanyák esetében sajátosan magyar települési formáról van-e szó;
- a tanyai- külterületi építési szabályozás;
- tanya funkciói és jövője;
- a tanyapolitika, különösen napjainkban az a kérdés, hogy lesz-e új tanyarendszer Magyarországon?

Az elmúlt évtizedben létrejött új birtokviszonyok széles körben azt a hiedelmet

¹ Ez a dolgozat az OTKA T 034366 sz. kutatás keretében készült.

erősítették meg, hogy a birtok tulajdonlásának formája, továbbá a birtoknagyság (és természetesen több más tényező) által együttesen meghatározott településforma, nevezetesen az Alföldön létrejött tanyarendszer is újjáéled. Magam csak részben osztom az e vélekedések által megfogalmazott átalakulást, ezért eddigi kutatási eredményeimre, valamint a szakirodalomban bőségesen rendelkezésre álló elemzésekre támaszkodva igyekszem számba venni olyan tényezőket, amelyekre ez ideig vagy egyáltalán nem figyeltek a tanyarendszer jövőjét firtató tudósok és a laikus közönség, vagy a hatásuknál kisebb jelentőséget tulajdonítottak neki.

A tanyarendszer jelenlegi fejlődési tendenciáira pillanatnyilag csak következtetni tudunk, mert annak a korszakos tulajdonváltásnak az eredményeit, amely a kilencvenes években a földtulajdonban bekövetkezett, statisztikailag csak részben tudjuk nyomon követni, mert ugyan a magyar mezőgazdaság állapotáról 2000-ben készített felmérés a rendelkezésünkre áll, a tényleges állapot, a fő fejlődési tendenciák pontos megállapításához az újabb népszámlálás adataira van szükség. Ezért a céloom az, hogy számba vegyek néhány olyan tényezőt, amelyek lehetőséget kínálnak ahhoz, hogy a tanyarendszer jelenlegi fejlődésére vonatkozólag adekvát elképzelést lehessen leírni. Ezek közé az alábbiakat sorolom:

- azokat a markáns véleményeket, amelyek a tanya kialakulásával és fejlődésével foglalkoznak, amelyek megfogalmazták a tanya kialakulásának általános és konkrét feltételeit;
- szükséges részletesebben szólni a jelen század fejlődési tendenciái közül azokról, amelyek differenciálták a tanyaterületeket a tanyapusztulás időszakában is;
- összegezzük azt, hogy a tanyarendszer milyen állapotban érkezett el az új földtulajdonrendszer kialakulásához;

- a kialakult területi különbségek jelentős mértékben befolyásolhatják a mai tanyaakeletkezést;
- számba kell venni az új birtokrendszert, amelynek megengedő, vagy kizáró hatálya lehet a tanyaák keletkezésére.

A tanyarendszer kialakulásának általános feltételei és a tanyaprobléma

Amikor a tanya problémáját a magyar társadalom „felfedezte”, gyors és radikális intézkedéseket követeltek a tanyaák és az egész tanyarendszer megszüntetésére, mert ekkor még nem ismerték azokat a gazdasági folyamatokat, amelyek életre hívták és minden radikális intézkedés ellenére továbbra is életben tartották a tanyaákat. Ma már tudjuk, hogy számos intézkedés (pl. a tanyai iskolahálózat létesítése, a közigazgatási szervezet kiépítése stb.) kedvezően hatott a tanyai társadalom életére, számos megfogalmazott cél ellenben megvalósíthatatlannak bizonyult, mert nem azokra a gazdasági alapokra és folyamatokra épültek, amelyek életre hívták és minden „radikális” intézkedés ellenére továbbra is életben tartották a tanyaákat. Sőt a tanyaák száma és népessége a 20. században érte el maximális értékét: 1910-ben, amikortól a népszámlálások a 100 lakosnál népesebb külterületi lakott helyek népességét is nyilvántartották, a 225 tanyaás helység 2 203 403 lakosából 725 139 fő, tehát az ottani népesség 32 % a külterületen élt, elterjedésük maximális értékét (33 %) csak 1949-ben érték el. Ez a „felismerés” több haszonnal is járt a tanyaás településgazdálkodási rendszer, valamint a tanyai társadalom életformájának megismerésében. Megindult a tanyai települések tudományos kutatása, amelyből elsősorban a néprajz, a szociográfia és a településföldrajz vette ki a részét.

Sok fontos ismeretet szerezhetett a magyar közönség a tanyaák társadalmi problé-

máiról, amelyek gazdasági háttérének feltárása néhány kiváló tudós (Györfly István, Erdei Ferenc, Mendöl Tibor és mások) nevéhez kapcsolható. E társadalmi problémák egyrészt az egész ország társadalmi berendezkedéséből, a feudálkapitalista viszonyokból következtek, s e vonatkozásban általános érvényűek voltak az egész országra, minden társadalmi csoportra. A másik oldalon viszont a tanyák speciális helyzetéből következőleg olyan jegyei voltak a tanyán élő társadalom életének, amelyek csak a tanyai településeknek és lakóiknak a helyzetét határozták meg. Ebben a vonatkozásban döntő jelentőségűvé vált az a tényező, hogy a tanyák sajátos települési formát képviseltek. Kettős értelemben is sajátosak voltak: egyrészt *külső megjelenésükben szórványok*, mint bárhol a világon, s így különböztek a falvaktól és a városoktól, sőt még a majoroktól is. Másrészt viszont *társadalmilag* tanyák voltak, s mint ilyenek csak a magyar Alföldön fordultak elő, az alföldi mezővárosok szerves egységeként, azokkal egy települést alkotva.

Az Alföld tanyarendszerének települési-gazdasági-társadalmi egysége, a tanya, valóban nem egyszerű tagja a településhálózatnak, amit illusztrál az is, hogy a vele kapcsolatos vélemények között éppen úgy ott találjuk a néprajz, a történelem, a szociológia, a földrajz, az agrártudományok, az építészet, az igazgatás, a statisztika stb. tudományszakok értékítéleteit, mint ahogyan számtalan politikus is hozzászólt már a kérdéshez.

A tanya helyes megítélése tekintetében nagy előrelépést jelentett a tanya kialakulási folyamatának, történeti eredetének tisztázása, valamint a lényegének megfogalmazása. Ebben elsősorban Györfly István nevét kell kiemelnünk, aki nagy hatású tanyakeletkezés és -eredet elméletet dolgozott ki. Ő határozta meg elsőként helyesen

a tanya lényegét is. A történeti felderítésben több helyi kutatás (Szabó I. 1929, Krúdy M. 1931, Márkus I. 1943 és mások) is szerepet vállalt magára. Ezek egy-egy tanyai terület – Debrecen, Szeged stb. – történeti kialakulását dolgozták fel, adalékokat szolgáltatva a tanya helyes megítéléséhez. Az egyik tényezőcsoport, amelyet kevésbé szokás értékelni a jelenlegi és jövőbeni tanyafejlődés szempontjából, a tanyarendszer kialakulásának feltételrendszeréhez kapcsolható. Ezek sorából a legáltalánosabbakat emelem ki.

A *tanya* a szórványtelepülések csoportjába tartozik, ezért létrejöttének legáltalánosabb feltételeit abban fogalmazhatjuk meg, ami a szórvány települési formát általában lehetővé teszi. Ez pedig *a föld birtoklásának, használatának és művelésének rendje*. Általánosságban az mondható, hogy a föld tulajdonlásának rendje úgy befolyásolja a szórvány létrejöttét, hogy a nagybirtok (akár magán, akár kollektív: faluközösség, vagy termelőszövetkezet) kizárja a szórványtelepülés keletkezését, a magántulajdonosi kis- és középbirtok ellenben lehetővé teszi. Ez azonban csak a lehetőséget jelenti, hogy ilyen tulajdonforma mellett létrejön-e a szórvány vagy sem, azt egyéb tényezők is befolyásolják. Ezek az okok a magyar tanya története során változtak.

A magyar alföldi tanya mint a településhálózat egyik mozgékony, változásra hajlamos tagja, mindig ki volt szolgáltatva azon tényezők változásainak, amelyek a keletkezését és működését meghatározták. Így a tanyarendszer története, a folytonos átalakulásnak, pusztulásnak és újraéledésnek az egymásutániságait jelenti. Az utóbbi ötven évben a tanyarendszer történetének három periódusát írhatjuk le. Az elsőben, 1945-től 1950-ig a birtokviszonyok és az üzemmód változása miatt nagyszámú tanya keletkezett, majd a tanyarendszer

minden eddiginél nagyobb leépülése vált a meghatározó folyamattá, míg napjainkban a tulajdonviszonyok s az általános urbanizációs folyamat következményeként ismét lehetőség nyílik a tanyai települési forma revitalizációjára. *A kérdés természetesen az, hogy a mai körülményekből adódó lehetőségek mennyire eredményezik majd új tanyák létrejöttét, illetve mennyire járulnak hozzá a még meglévők stabilizációjához vagy jellegük átalakulásához.*

(Az 1990-es évek nagy változásainak a tanyarendszert érintő hatásairól, sajnos, jórészt csak politikai szlogenek hangzottak el, de konkrét vizsgálat alig folyt. Magam két ilyenről kell, hogy megemlékezzek: az egyik Molnár Melinda (2000) által a nagykunsági tanyavilágban végzett kutatások, míg a másik az általam vezetett tanszéken Kovács Csaba tanársegéd irányításával és Bajmócy Péter tanársegéd közreműködésével folyik, az egész Alföldre kiterjed, s a kérdőíves felmérésben a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszékének hallgatói is részt vettek.)

Az első kérdésünk az, hogy melyek a tanyakialakulás általános feltételei? Ezeket Erdei Ferenc az agrártelepülések tényezői címben foglalta össze, amelyek szerinte:

- a.) a táj;
- b.) a mezőgazdasági temelés törvényei;
- c.) társadalmi törvények;
- d.) a földbirtoklás jogrendje;
- e.) a népesség (Erdei F. 1976)

Rácz István a tanya kialakulásának általános és közvetlen feltételeit különbözteti meg:

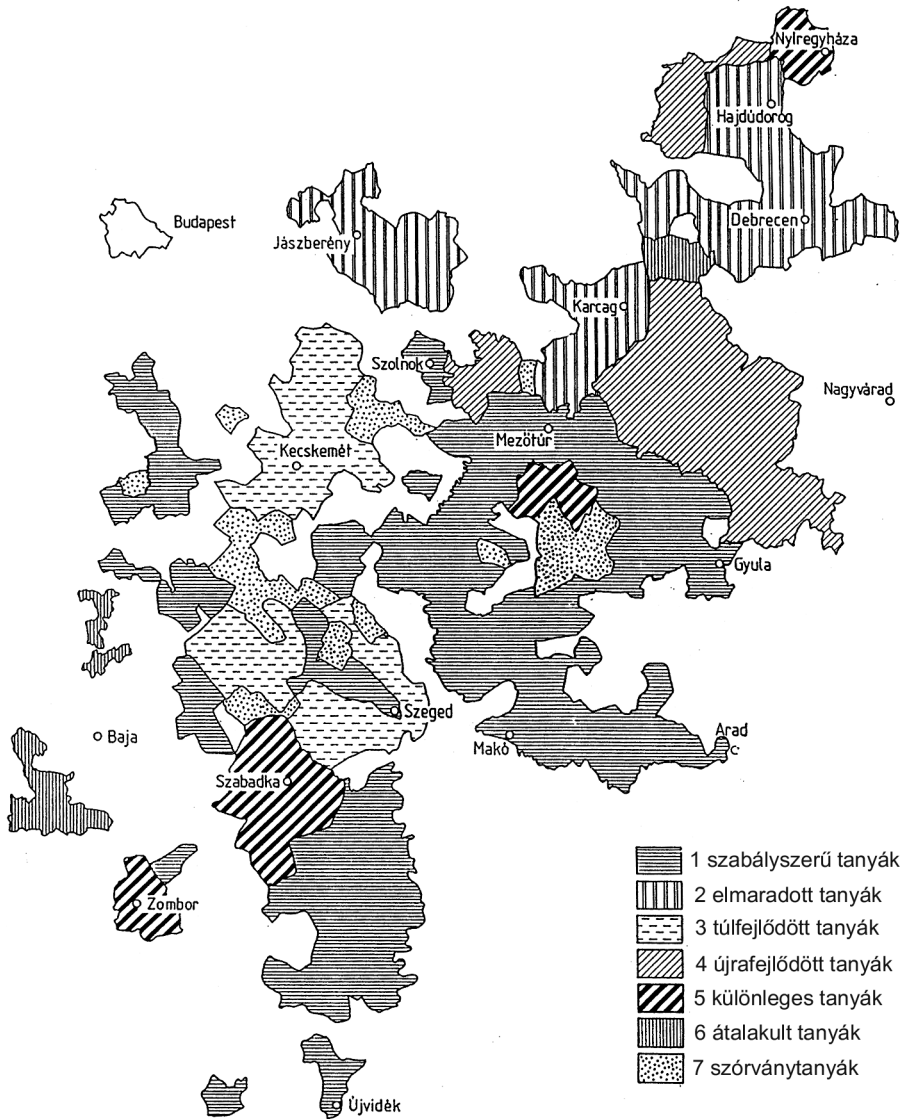
- a.) általános feltételek:
 - település és népesség;
 - nagy kiterjedésű határ;
 - előnyös jogviszonyok;
 - földbirtoklás és határhasználat.

b.) A közvetlen előfeltétel, hogy a földterület állandó jelleggel vagy legalábbis huzamosabb ideig egyéni birtokba kerüljön. (Rácz I. 1980)

Az általános feltételek a lehetőséget, a kereteket teremtik meg, amint az – elsősorban az Alföldön – a török hódoltsággal, de egyes területeken már korábban is létrejött, s hogy e feltételek között valójában hol épült ki a tanyarendszer, az a közvetlen feltétel meglététől függött. Ez azonban a különböző területeken különböző időpontokban a teremtődött meg, ezért a tanyarendszer egyes területeken a fejlődés minden szakaszát végigjárta, míg másutt csak bizonyos szakaszokat, így jelentős táji, időbeli és jellegbeli különbségek alakultak ki (1. ábra). (Erdei F. 1976)

A magyar tanyarendszer történetének vizsgálata során (Becsei J. 1996) megállapítható, hogy a közelmúltig fő funkciójában szántóföldi tanyákból álló tanyarendszer kialakulásával kapcsolatosan több nézet létezik a magyar tanyairadalomban. A szántóföldi tanyák közvetlen elődjeinek a mezei kerteket tekinthetjük, amelyek létezését a 15-16. század fordulójától nyomozhatjuk (Maksay F. 1971). Akár a hódoltság előtti időszakot, akár a hódoltság idejét vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy a földművelés az intenzív szarvasmarha-hizlalás és -kereskedelem melléktermékeként született meg, s nem ez volt a mezei kertek fő gazdasági funkciója, de az állattartás mellé társult a földművelés is, s ennek szükségszerű velejárójaként valamiféle hajlék kialakulásának (meglétének) a szükséglete.

Az 1950-60-as évekig fő funkciójában földműves tanyarendszer a 18. század közepén bekövetkezett gazdálkodási és életformaváltásnak a terméke. Ezért a *magyarországi tanyarendszer alakulásának történeti folyamatát két nagy korszakra oszthatjuk. Az első a mezei kertek megjelenésétől a 18. század közepéig tartó kialakulási folyamatot foglalja magában, s három szakaszra osztható, míg a második korszak ettől az időtől napjainkig tart, s négy szakaszra tagolható.* A mai fejlődésre

1. ábra • Tanyatípusok Erdei Ferenc tipizálása alapján

ugyan a 20-21. századi gazdasági-társadalmi-települési-technikai változások hatnak, ám a most létrejövő tanyák esetében is érvényesülnek azok az általános és konkrét elvek, amelyek a tanyaalakulás különböző időszakában is érvényre jutottak.

A tanya sajátos településformája, sajátos társadalma mindig egyéni problémákkal jelent meg a településhálózattal (településrendszerrel) kapcsolatos elképzelésekben. A tanyaival foglalkozó tanyairodalom és a róla való vélekedések száma terjedelmesnek ítéltető. A megje-

lenési időpontokat elemezve csúcspontokat és mélypontokat egyaránt kijelölhetünk. Az irodalom azt is jelzi, hogy az elmúlt nagyjából egy évszázad alatt *valóságos tanyaideológia született*, a véleményt nyilvánítók között jelen vannak e települési-gazdálkodási-társadalmi forma dicsőítői, ellenzői, illetve azok, akik a tanyát a településhálózat egyik tagjaként elemzik a maguk tudományának szempontjai alapján. Azt is hangsúlyozni kívánom, hogy az utóbbi években az ideológiai alapú megközelítés felerősödését tapasztalhatjuk.

A tanya kérdésének megjelenése az igazgatásban, a publicisztikában és a tudományos irodalomban a 20. század elejére nyúlik vissza. Az első konkrét – földrajzi – tudományos feldolgozást Simkó Gyula 1909-ben *Nyíregyháza és tanyáinak települése* című dolgozatában adta. Az ún. tanyakérdés is a század elején bukkan fel. A viták, intézkedések mindenekelőtt a tanyai társadalom szociális elmaradását, az általános magyar társadalom és a lassan urbanizálódó településhálózatból való kivülmaradást, kirekesztettséget látták. Az alapvetően igazgatási alapú megközelítés ekkor mégis elvezetett a tanya reális gazdasági és történelmi fejlődésének feltáráshoz. Így ma már feltétlenül pozitív megítélés illeti meg a kérdés „felfedezését”, mint ahogyan ugyanez elmondható a probléma második világháború utáni vizsgálatának sürgetéséről is (Becsei J. 1966).

Fontos állomásai a tanyakutatásnak Erdei Ferenc szociográfiai tanulmánykötetei és kisebb lélegzetű cikkei. E munkák a magyar tanyavilágot fejlődésének csúcspontján mutatták be a szociográfus szemével, s feltárták a magyar tanyák leglényegesebb vonásait. Az elvi kérdések tisztázását még konkrétabbá tette az a vita, amely Erdei Ferenc és Mendöl Tibor között zajlott le 1939–41-ben a tanya mint önálló település kérdésének megítélésében.

A klasszikus tanya legáltalánosabb fogalmát és funkcióját Györffy István adta meg: *„Tanya, vagy régebbi nevén szállás alatt a magyar Alföld szétszórta, magányos telepeit értjük, melyek ma a mezőgazdasági munkák, s általában a gazdálkodás középpontjai, régebben pedig a lábas jószág teletető helyei voltak. A tanya azonban nem önálló településforma, hanem a hozzá tartozó földbirtokkal együtt valamely város vagy nagyközség függvénye.”* Lényegében Györffy I. fogalmazását fogadta el Erdei F. is, amikor a tanya ismérveit a következőkben állapította meg:

1. magányos telep, olyan épület vagy épülethely, amely kívül esik a városok vagy falvak zárt tömbjén;
2. mezőgazdasági, ill. általánosabban östermelői célt szolgál, tehát állattartásnak, földművelésnek, erdőgazdálkodásnak vagy halászatnak a színhelye;
3. az említett termelésben foglalkozónak a tartózkodási helye rövidebb vagy hosszabb időre, de semmiképp nem a letelepedési helye.

A tanya fenti ismérvei a 20. század folyamán, de különösen a második világháború utáni kollektivizálás következményeként lényegesen megváltozott. A tanya fogalma mögött lévő tartalom nem volt azonos a korábbival (Becsei J. 1993), de *lényegesen módosult a tanyaéhoz kapcsolódó társadalom* is. Ennek eddig nem hangsúlyozott vonásait témánk szempontjából feltétlenül figyelembe kell vennünk, amit az alábbiakban fogalmazhatunk meg:

1. A korábbi tanyasi élet, valamint a költődés újféle módja eredményezte azt, hogy a korábbi évtizedekben egy szemléletében és életvitelében, valamint hagyományaiban más paraszti társadalom élt a tanyákon, mint ma. Ez a társadalom a tanya alapítójának, építőjének, családi hagyományai folytatójának tudta magát. A tanyát nem a kiesettség, a várostól és a civilizált életkörü-

ményektől való megfosztottság eszközeként érezte magáénak, hanem ősei és a maga harcai jussának, az individuális lét biztos alapjának és forrásának tekintette. Az ősi hagyomány is más módon származott át nemzedékről nemzedékre, továbbá a családok egy része ilyen vagy olyan, különböző kötődések alapján is kapcsolódott a faluhoz vagy a városához.

2. Ez a társadalom – a paraszti világ és gazdálkodás zártságából következőleg – akkor a mezőgazdálkodáson kívül más tevékenységet és megélhetési lehetőséget elképzelni is csak nehezen tudott, így *a gazdasági biztonság alapvető pillére a tanya és az ott folytatott gazdálkodás volt*. Végző soron az individuális gazdálkodás által kialakított hagyományrend, életvitel és magatartás határozta meg a tanyaéhoz való viszonyulás jellemzőit.

3. Az elmúlt évtizedek gazdasági és társadalmi átalakulásai lényeges változásokat hoztak a tanya szerepében és az ott élő tanyasiak, pontosabban az ott lakó emberek életében, szemléletében, kultúrájában és az általuk determinált jövőbeni elképzeléseikben, terveikben és vágyaikban. Az iparosodás következtében új munkafajta kínált új megélhetési lehetőséget. Ahhoz azonban, hogy a tanyasi parasztság élni is tudjon ezzel a lehetőséggel, szükség volt arra is, hogy a korábbi zártság feloldódjék. Ebben segített a térbeli és közlekedési kapcsolatok új rendje, amelynek alapvető áramlási irányai a lakóhely és a munkahely közötti közlekedés.

4. A mezőgazdaságban is megjelentek a modern gépek, az új termelési és termelési technológiák, s ezek átalakították a gazdálkodást, ezzel a benne résztvevő embert, magát a paraszti társadalmat is. *Tehát lényegesen átalakult a tanyasi társadalom struktúrája, foglalkozási szerkezete, a földhöz és a mezőgazdasághoz való viszonya, ezeken keresztül a tanyaéhoz való viszo-*

nya is. Eközben egy új generáció is felnövekedett a tanyaikon, amelynek szemléletét a föld már nem mint a birtoklás tárgya, hanem mint a termelés eszköze alakította. Iskoláik egy részét a városban járták ki, és inkább vonzódnak az ottani élethez, a kulturáltabb munkakörülményekhez. A tanyai élet tradíciója is másként öröklődött át. Sommásan azt mondhatjuk, hogy a korábban tanyaán élt zárt paraszti társadalom a tulajdonviszonyok átalakulása és a gazdasági fejlődés eredményeként megmozdult, s ez a mozgás mind térben, mind a társadalom különböző csoportjai között igen nagy méreteket öltött.

A mezőgazdaság kollektivizálása az előbbi korszakkal homlokegyenest ellentétes fejlődést emelt törvényerőre. Röviden azt mondhatjuk, hogy *megszűnt a tanyaák létének korábban ismert társadalmi-gazdasági alapja, s megindult a tanyavilág pusztulása*. Ezt a háztáji gazdaságokban rejlő lehetőségek kihasználásának lehetősége lassította. Az új birtokrend kialakulásáig több, egymás hatását erősítő, illetve rontó tényezővel kellett számolni. Közülük kettő alapvetően mezőgazdasági eredetű. Nevezetesen a nagyüzemek léte, amely a tanyai település és gazdálkodási viszonyok felszámolását követelte, a másik a háztáji gazdaságok lehetőségeinek fokozottabb kihasználása, amely a tanyaán lakást konzerválta, sőt olykor új tanyaák építésére is csábított.

A szövetkezeti tulajdonba került üzemi területek tagosításuk után függetlenné váltak a kisüzemi gazdálkodás céljait szolgáló tanyai lakástól, vagyis a munkahelyek a nagyüzemekbe koncentráálódtak, míg a lakóhelyek továbbra is mozaikszerűen szét-szóródva maradtak, továbbra is fenntartva a hozzá kapcsolódó gazdasági tevékenység decentralizáltságát.

Napjainkra a tanyaán élők foglalkozási szerkezetében is óriási változások mentek

végbe, s ez a tanya és a zárt település között eddig nem, vagy csak alig ismert kapcsolatot hozott létre. Akiknek a tanya csak lakóhely, azoknak ez olyan szükségmegoldás, amelyet abban a pillanatban feladnak, amint lehetőségük nyílik arra, hogy valamelyik zárt településen lakáshoz jussanak. Míg korábban a városban lakóknak a tanya volt a munkahelye, ma a tanyasiak egy részének a munkahelye a városban van. *Gazdaság és lakóhely tehát ismét külön áll előttünk, csak éppen fordított viszonylatban.* Ráadásul a munkahely által kínált életforma és a tanyai lakóhely adta lehetőség ellentmondásba kerül egymással.

A fent vázolt folyamatok felvetik a kérdést, hogy a mai földmagántulajdon meny-nyire élesíti újjá a tanyai települési és gazdálkodási formát. Valójában azt kell mondanunk, hogy *önmagában a föld magántulajdonba kerülése nem elégséges tényező a tanyarendszer újjraéledéséhez, mert az azt létrehozó társadalom lényegesen átalakult.*

A tanyarendszer fő vonásai

A tanyarendszer vizsgálatának is adhatja meg az értelmét, ha a települési önkormányzatok városaik-falvaik jövőjének alakításánál figyelembe veszik az elmúlt időszakban kialakult települési társadalom struktúráját, annak településen belüli térbeli rendjét és a változások irányait. E tekintetben nem hagyható figyelmen kívül az a folyamat sem, amely az alföldi városok életében jelentős szerepet játszott külterületi településeken, mindenekeelőtt a tanyarendszerben lezajlottak. Ebből az következik, hogy a jövő előrejelzésekor olyan jelentős *területi különbségekkel* is számolni kell, amelyek az egyik helyen elősegítik, másutt pedig gátolják az új tanyák létrejöttét.

A fenti kérdés kifejtésekor abból indulunk ki, hogy Erdei Ferenc szerint hazánkban az ál-

landó letelepedésű szórvány (vagy lakótanyák) részesedése az összes tanyaából egészen az 1950-es évekig növekvőben volt. E tanyatípusok megegyeztek abban, hogy általában *a lakó- és munkahelyek, mégpedig őstermelő munkahelyek együttese* voltak, és a lakófunkcióval szemben a termelési központ-jelleg volt az uralkodó. Megegyeztek abban is, hogy mindegyiket szoros *társadalmi szálak fűzték „anyatelepülésiükhöz”*, kivétel csak az állandó letelepedésű szórvány volt. Azonosak voltak abban is, hogy *mindegyik társadalmi-gazdasági alapja az individuális gazdálkodás volt.*

A mai területi differenciálódás kialakulásában fontos szerepe volt annak, hogy a tanyarendszernek a 20. század első harmadában milyen, s területileg mennyire különböző volt a társadalmi struktúrája. A helyzet jellemzésére a földtulajdonnal való rendelkezést, továbbá a foglalkoztatottsági viszonyokat használhatjuk. Ezek jelzik, hogy a külterületek társadalma milyen arányban volt tulajdonosa a földnek, vagyis milyen mértékben tartozott a parasztsághoz, illetve megmutatják, milyen erősen kötődött az agrárgazdálkodáshoz. *Történelmi távlatból jól látszik, hogy ahol a paraszti társadalmi csoport erősebb volt, ott (egyéb tényezők eredményeként is) a tanyarendszer tartósabban fennmaradt.*

1930-ban az Alföld népessége 3 255 000 fő volt, s ebből 977 000 fő (30 %) élt külterületen. A külterületi településeknek alapvetően két típusát: a tanyákat és a majorokat különíthetünk el. A majorokban lakó cselédek számát mintegy 170 000 főre becsülhetjük, s így a külterületi népességből mintegy 800 000 fő lakott tanyákon. (Az adatok az összes külterületi lakosra vonatkoznak, ezért a következőkben azokat ennek figyelembevételével kell értelmezni.) Az összes külterületi lakosnak 42,5%-a volt kereső, amely erősen szóródott: a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei 38,1%-os minimum

és a Csongrád megyei maximum (46,3 %) között 8,2 %-os különbség volt.

Az Alföld külterületi társadalmának túlnyomóan az őstermelés adott megélhetést, a megyék átlagában az őstermelői keresői arány 85,4 % volt, ezen belül a legmagasabb értéket Bács-Kiskun megyében (90 %), a legalacsonyabbat (67,9 %) Hajdú-Biharban találhattuk. Mindez azt jelzi, hogy a magas átlagos érték ellenére az alföldi külterületi társadalom mégsem volt olyan egyértelműen paraszttársadalom, mint gondolhatnánk. Sőt, ha tovább differenciáljuk a népességet aszerint, hogy kik tartoztak a parasztsághoz, akkor ez a kép még árnyaltabb lesz. Erre vonatkozóan a birtokstatisztikák adhatnak felvilágosítást. A mezőgazdaság és a kertészet önálló birtokosainak és bérlőinek aránya az Alföld keresőiből csupán 24 % volt. (Ezen belül a 10 kh alattiak 13,8 %-ot, a 10-50 kh-asok 79 %-ot, az 50 kh-nál nagyobb birtokkal rendelkezők 3,3 %-ot értek el.)

A mezőgazdálkodással foglalkozók belső strukturálódása alapján az Alföld megyéit négy nagyobb csoportba oszthatjuk:

a.) Csongrád és Bács-Kiskun megyében a cselédek és mezőgazdasági munkások aránya viszonylag kicsi volt, és nagy részese volt az önálló birtokosoknak és bérlőknek.

b.) Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyében nagyobb volt a cselédek és a munkások számaránya, ennek az ott jellemző birtokmegosztás (a 100 kh-on felüli birtokok aránya kerekén 38 % volt) adta az alapját.

c.) Hajdú-Bihar és Pest megyében a szűk paraszti réteg és alacsony őstermelői hányad volt a jellemző, azaz e két megyében volt a legnagyobb az urbánus foglalkozásúak aránya.

d.) Szabolcs-Szatmár-Bereg megye a többi területtől abban különbözött, hogy ott volt a legkisebb a külterületi népesség aránya (18,6 %) és ott élt a legkisebb

létszámú paraszttársadalom. Az önálló birtokosok és bérlők részesedése az összes keresőből csupán 11,4% volt, ellenben a cselédek (27,3 %) és a mezőgazdasági munkások (36,2 %) együttes aránya 63,5 % volt.

Az elmondottakból az tűnik ki, hogy az Alföld külterületi népessége, amelyről általánosságban az a vélemény élt, hogy paraszttársadalom volt, csak részben és területileg differenciált mértékben sorolható a parasztság táborához. Még akkor is így van ez, ha a külterületi foglalkoztatottak döntő többségének az élete a mezőgazdálkodáshoz kötődött. Az is kétségtelen tény, hogy a tanyasi népesség nagyobb hányada tartozott a paraszti társadalomhoz, mint amekkora arányt a külterületi népesség az össznépeességéből képviselt.

Az 1945-ös földosztást követően a külterületi népesség társadalmi tagolódása egyértelműbbé vált. A földosztás következtében új tulajdonviszonyok jöttek létre, megszűntek az uradalmi és nagygazda majorok, s ezzel együtt a cselédség, mint társadalmi csoport, jelentős hányaduk kis- vagy törpebirtokossá vált. Az újonnan földhöz jutottak nagy arányban láttak hozzá tanyaépítéshez. A tanyák szóránytanyává válása ekkor beteljesedett, a korábbi sajátos alföldi tanyai jelleg elenyészett, *a tanyák olyan szórányokká váltak, amilyenek szerte a világon léteznek*. Társadalmilag a kis- és középparaszti réteg lett a meghatározó hely. Paradox módon ekkor érte el a külterületi népesség (1 107 798) száma és aránya (33,0 %) a maximumot (2. ábra).

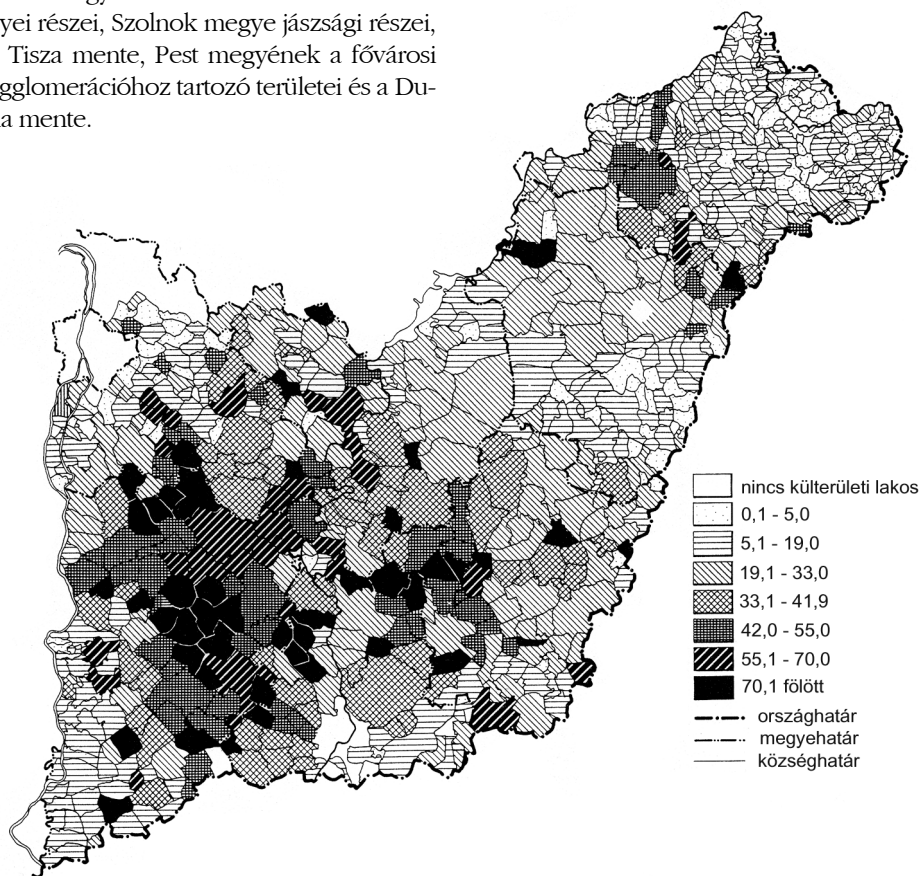
Az ezután bekövetkezett társadalmi-gazdasági, tulajdoni és művelési változások a korábnál sokkal élesebben differenciálták az alföldi tanyarendszert. A legfontosabb változás az volt, hogy *jelentősen csökkent a külterületi népesség (1. táblázat)*. Ennek eredményeként egész térségek váltak külterületi népesség nélkülivé (3. ábra),

év	a külterületi népesség		időpont	fogyás	
	száma	aránya (%)		mértéke (fő)	aránya (%)
1949		33,0			
1960	771 222	21,5	1949/1960	336 576	30,4
1970	572 367	16,3	1960/1970	198 835	25,8
1980	325 208	8,6	1970/1980	247 179	43,2
1990	206 988	6,4	1980/1990	118 220	36,4
esen:			1949/1990	900 810	81,3

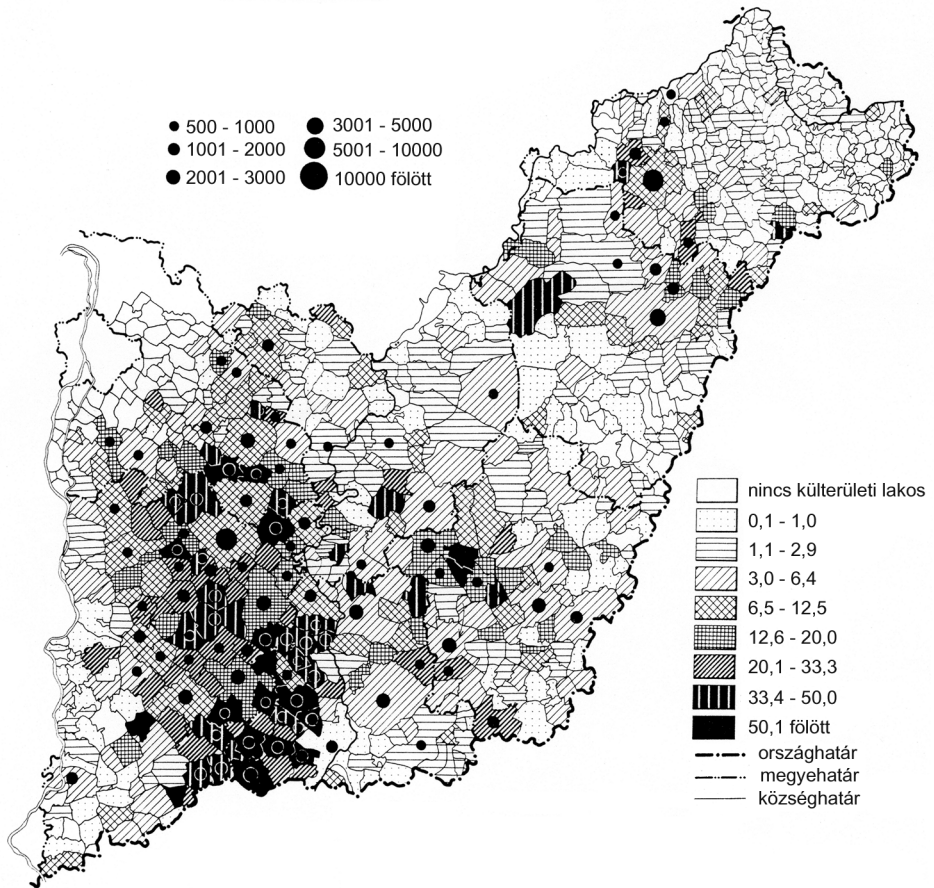
1. táblázat • A külterületi népesség számának alakulása

vagy az e településekben élők száma elhanyagolhatóan csekélyre zsugorodott. Ilyenné vált Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területének túlnyomó része, Hajdú-Bihar és Békés megyének elsősorban a volt Bihar megyei részei, Szolnok megye járszági részei, a Tisza mente, Pest megyének a fővárosi agglomerációhoz tartozó területei és a Duna mente.

A tanyai település individuális gazdasági alapját is döntő változás érte azzal, hogy a tanya gazdasági bázisát adó egyéni kisbirtokos magántulajdonosi rendszert

2. ábra • Az Alföld külterületi népességének részesedése az összes lakosból (1949)

3. ábra • Az Alföld külterületi népességének részesedése az összes lakosból (1990)

szövetkezeti, csoporttulajdonra épülő nagyüzemi gazdálkodás váltotta fel. A magántulajdonban levő kisbirtokok nagyüzemekbe egyesültek, viszont megmaradt a lakóhelyi egységek szétszórtsága. Ezért a tanya egyrészt a nagyüzemi mezőgazdaságban dolgozó földművelők, állattenyésztők, másrészt a foglalkozást váltók, tehát a zárt településben dolgozók lakóházává vált. Gazdasági szerepe annyiban volt, hogy körülötte alakult ki a háztáji gazdaság, s ez elsősorban a reá alapozott állattartásnak köszönhetően olykor jelentős jövedelmet termelt. Nem tartozott hozzá szántó föld, így régebbi

funkciójának éppen a leglényegesebb vonását, gazdálkodási központ jellegét veszítette el.

Azokon a területeken, ahol a paraszti társadalom létszáma hagyományosan nagyobb volt – mindenekelőtt a Duna-Tisza-köze homokhátság – tekintélyes lélekszámú külterületi népesség maradt meg. Ebben a történelmileg kialakult körülményeken túl az is szerepet játszott, hogy ott munkraigényes termelési kultúrák honosak, amelyeket csak úgy lehetett folytatni, hogy más rendszerű szövetkezést és tulajdonformát hoztak létre, mint az Alföld monokultúrás művelést folytató területein. A nagyobb külte

Megye	korösszetétel (%)							
	15 éven aluli		15-39 éves		40-59 éves		60 éven felüli	
	1960	1980	1960	1980	1960	1980	1960	1980
Bács-Kiskun	29,2	19,4	36,6	32,2	23,0	27,7	11,2	20,6
Békés	28,2	18,7	36,8	32,8	24,4	27,6	10,6	20,9
Csongrád	24,3	17,7	33,2	31,0	23,0	28,9	11,9	22,9
Hajdú-Bihar	36,3	23,7	37,8	35,6	18,3	25,5	7,5	15,2
Jász-Nagykun-Szolnok	29,4	21,0	36,4	33,1	23,1	26,5	11,1	19,4
Pest	28,7	22,4	37,3	32,9	23,8	25,3	10,2	19,4
Szabolcs-Szatmár-Bereg	35,4	23,3	37,3	34,5	17,5	26,1	8,8	16,1
Alföld	30,1	20,4	36,7	32,9	22,5	27,3	10,7	19,4

2. táblázat • Az Alföld külterületi népességének korösszetétele 1960 és 1980-ban

rületi népességet eltartó települések sávokban, illetve göcökben helyezkednek el.

A külterületi népesség egyik legsúlyosabb vesztesége a lakosság foglalkozási át-retegződése miatt következett be. A külterületek agrárkeresői közül főleg a fiatalabbak váltottak foglalkozást: jórészt az iparban és az építőiparban találtak munkát. A társadalmi átstrukturálódás területi átrendeződéssel is járt: a fiatalabb, mozgékonyabb társadalmi csoportok elhagyták a tanyákat, s az ipart tömörítő városokba költöztek. A külterületen az idősebb generáció maradt, ennek következménye a *külterületi-tanyai népesség elöregedése* lett (2. táblázat). E folyamatok oly mértékben deformálták az ott élők korszerkezetét, hogy reménytelenné vált a népesség normális utánpótlása.

A külterületi népesség foglalkozási szerkezetében bekövetkezett változások eredményeként is területi differenciálódás jött létre. Ebben a vonatkozásban egyrészt meg kell különböztetnünk az egész Alföld nagyobb régióit, valamint az egyes települések tanyarendszerén belül kialakult övezeteket. Az Alföld nagyobb régiói:

1. azok az agrártérségek, ahol a külterületi népesség létszáma jelentéktelen (Tiszahát, Szamoshát, Szatmári-síkság, a Nyírség délkeleti része, a Kis- és a Nagy-Sárrét, a Hortobágy, a Csanádi-hát és a Békési-hát keleti része, a Duna völgye, Pest megyében a ceglédi és dabasi kistérség egy része);

2. agrártérségek, ahol nagyobb létszámú külterületi népesség él (Kiskunság, Csongrád megye, a Nagykun városok, Gyomaendrőd és környéke);

3. a népesség foglalkozásában a szekunder és tercier ágazatok a meghatározóak, de kicsi a külterületi lakosok aránya (Jászság, Közép-Tisza vidéke, a Nyírség nyugati része Nyíregyháza és környéke kivételével, a Rétköz, a fővárosi agglomeráció, a volt Csanád megye Makó kivételével);

4. jelentős a külterületi népesség, de nem az agrártevékenység a meghatározó (Hajdúság, a három város, Szeged-Hódmezővásárhely, Kiskunhalas-Jánoshalma, a közép-békési városok, Szarvas és környéke, a Jászság nyugati része).

Az egyes települések tanyarendszerén belüli területi differenciálódás mindenek-

előtt a nagyobb területtel bíró települések határában írható le. A külterület egymástól jól elkülöníthető területekre tagolódik:

a.) agrárövezet, ez általában a határ peremterületein maradt meg, vagy azokon a részeken, amelyeknek rosszak a közlekedési kapcsolatai a zárt településsel;

b.) átmeneti zóna; itt a népesség egy része már nem a mezőgazdaságban dolgozik;

c.) belső övezet, amelyben a népesség többsége nem agrártevékenységet folytat. A népesség összetétele ebben az övezetben a legbonyolultabb: a többség városban dolgozó fizikai munkás, akiknek egy része korábban a mezőgazdaságban dolgozott, megtartotta a tanyáját lakásnak, és kétlaki életet él. A *másik jellemző csoport*, amely a városban nem tudott lakáshoz jutni, olcsón tanyát vásárolt, amely lakóhelyül szolgált, onnan jár be a zárt településbe dolgozni. A *harmadik csoportba* azok tartoztak, akik ebben az övezetben szuburbániát hoztak létre, ők a zárt településről kiköltöző jobb módúak. Ebben az övezetben számos olyan *tanya* is található, amelynek a *tulajdonosa vagy a bérelője a zárt településben lakik, de itt folytat valamilyen gazdasági tevékenységet* (főliázás, virágkertészet, nagyüzemi állattartás stb.).

A városok növekedése, valamint a külterületi népesség foglalkozási átrétegződése következtében, a lakáshiány és a belterületi magas telekárak miatt a külső lakóövezet egyre jobban kiterjeszkedett a külterületre, és elindult a *szuburbanizáció*. Ez azonban csak részben jellemezhető a fejlett országokban lejátszódó szuburbanizáció jegyeivel, hiszen a belső tanyazónára terjed ki, s ennek a területek vegyes a társadalmi struktúrája.

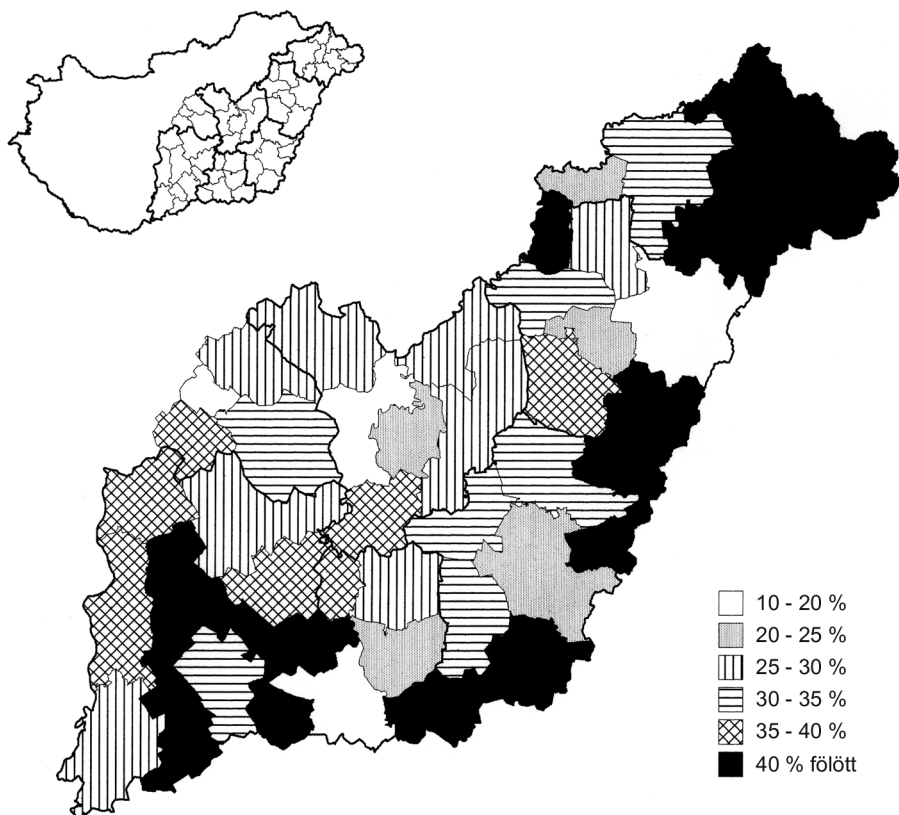
Jelentős különbségek vannak a külterületi települések *infrastrukturális ellátottságában* is, amely a fenti övezetek szerint alakult ki. Általános szabály, hogy minden külterületi övezet infrastrukturális ellátottsága rosszabb, mint a zárt településé, de

jelentős különbségek alakultak ki a belső zóna és az agrárövezet között. A zárt település környezetében, különösen a szuburbanus sávokban jobbak a feltételek.

Különbségeket fedezhetünk fel a tanyás vidékek között abban is, hogy milyen *a tanyák települési formája*. Megkülönböztethetjük a *szórt vagy szinguláris* (singulár) tanyák területét, amely az egész Alföldre jellemző, ott a legnagyobb számban így települtek a tanyák. Ezek infrastrukturális ellátása csak nagy költséggel valósítható meg, az egyes tanyák önállóan kapcsolódnak a zárt településhez, így a tanyai népesség legszéttagoltabb társadalmi csoportját képviselik. A másik típus *a tanyautca* (tanyagasse), ennek elterjedése nem jelentős, főként a szlovákok által létrehozott tanyaterületeken (Szarvas, Békéscsaba) alakult ki. A harmadik típus *a bokortanya*, ilyen csak Nyíregyháza környékén fordul elő. E két utóbbi típus zártabb települési rendje jobb infrastrukturális ellátást tesz lehetővé, s a tanyai lakos közösségben él, s ekként tart kapcsolatot a zárt településsel. (Megkülönböztethetünk még *sortanyákat* és ún. *út menti tanyákat*, de ezek csak egy-egy kisebb területhez köthetők. (Becsei J. 1973)

Lesz-e új tanyarendszer?

Napjainkban a tanyákkal kapcsolatosan a leggyakrabban felvetődő kérdés, hogy az új földtulajdon-viszonyok ismét létrehozzák-e a korábbi tanyarendszert? E kérdésben pillanatnyilag csak jóslásokba bocsátkozhatunk, a várható fejlődés megítéléséhez azonban irányadók lehetnek az alábbi tények. Az egyik legfontosabb a földbirtokrendszer helyzete. A természetföldrajzi tényezők, a talajadottságok által befolyásolt üzemszervezeti formák, valamint a birtokok különböző nagysága, illetve a tulajdonosi megoszlás más-más gazdálkodást tesz lehetővé. A kérdés tehát az, milyen birtok-

4. ábra • A mező- és erdőgazdálkodás aktív keresői az Alföld kistérségeiben a lakosság %-ában (1999. I. 1.)

viszonyok uralkodnak ma a korábbi tanyás területeken, az Alföld túlnyomó részén.

Magyarország 10 043,2 ezer lakosából 2000-ben 2035,5 ezer főt (20,3 %-ot) tett ki a mezőgazdasági tevékenységből élő népesség. A mezőgazdasági tevékenységet folytató (KSH. 2000)² gazdasági szervezetek száma 8382, az egyéni gazdaságoké 958 534 volt. Az általam vizsgált területen 969,3 ezer (47,6 %) mezőgazdasági tevékenységből élő jutott; a gazdasági szervezetek 28,9 %-a, az egyéni gazdaságoknak pedig 49,0 %-a található az Alföldön. Ez

² A használt fogalmak tartalmának magyarázatát ld. Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben – területi adatok. KSH, Budapest, 2000. pp. 543-545.

azt mutatja, hogy országos átlagban 2,1, az Alföldön 2,06 mezőgazdasági tevékenységből élő egyén jut egy gazdaságra. Az eltérés tehát elhanyagolható. (Ha azt nézzük, hogy a vizsgált terület népessége az országénak csak 31,2 %-át teszi ki, akkor ez a terület „túlsúlyosnak” mondható.) (4. ábra)

A tanyarendszer léte, illetve újrafejlődése szempontjából valójában elsősorban nem a birtokok száma, hanem a birtokok nagysága, a föld minősége és a rajta művelt mezőgazdasági kultúra a meghatározó. (A nem egyéni gazdaságok, tehát a gazdasági szervezetek a tanyakeletkezést negatívan befolyásolják, róluk ezért a következőkben

nem szólok.) Az összes gazdaság által használt együttes földterület 6448 ezer hektár, amelyből az egyéni gazdaságokhoz 2614 ezer ha (40,5 %), a gazdasági szervezetekhez 3834 ezer ha tartozik. Az egyéni gazdaságok területéből 1415,4 ezer ha (54,1 %) található az Alföldön, vagyis egy gazdaságra kerekén 3 ha jut, az országos átlag 2,7 ha. Ez az átlagos érték mind az Alföldön, mind országosan erősen elaprózott birtokszerkezetet sejtet, ami önmagában azt sugallja, hogy nem kedvező a tanyai települési forma újbóli elterjedésének. Ezek az értékek területenként eltérőek, Békésben 3,45³ ha, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2,67 ha, de a korábbi tanyás területeken csak 2,41 ha jut egy birtokra. Az eltérések kistérségenként még erőteljesebbek, mert pl. a tiszafüredi kistérségben 4,56 ha, míg a dabasiban csak 1,98 ha az átlagos birtoknagyság.

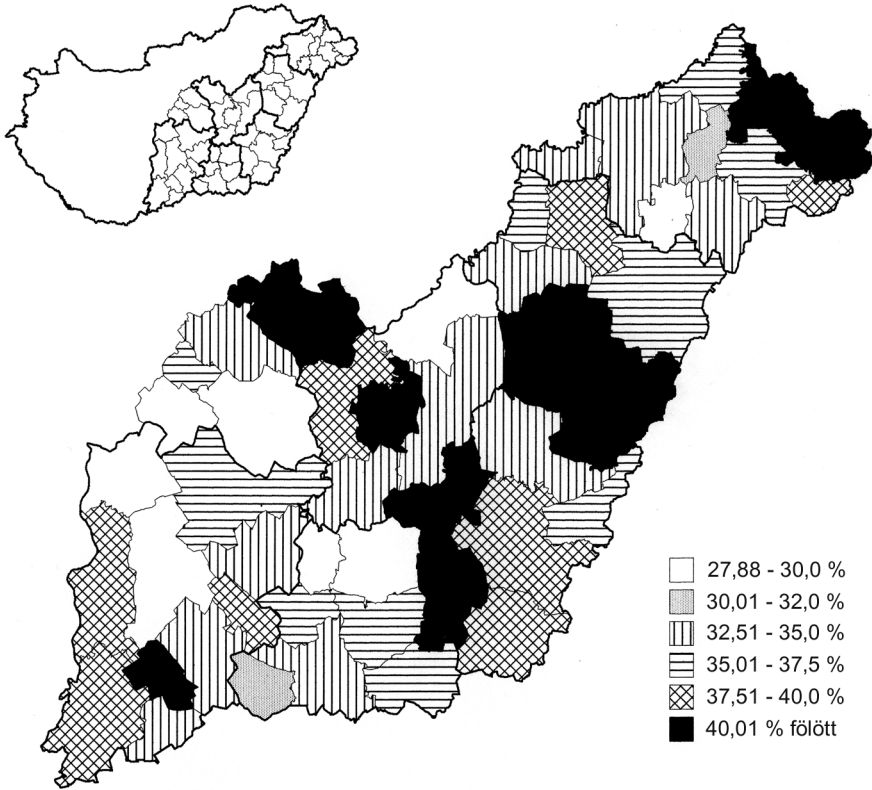
Közelebb juthatunk a tényleges állapothoz, ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes birtokkategóriákhoz tartozó birtokok mekkora termőterületet használnak. A mai gazdasági viszonyok közepette az 5 ha-nál kisebb birtokok nem alkalmasak arra, hogy ott tanyai gazdálkodásra rendezkedjenek be, ahol arányuk jelentősnek mondható, azt a területet általában kihagyhatjuk a potenciálisan új tanyák létrejöttére alkalmasnak ítélt helyek közül. E birtokcsoportok az Észak-Alföld termőterületeinek 23,38%-át, a Dél-Alföldéinek 20,54%-át (országosan 22,46%-át) foglalják el. (Nagyobb kiterjedésű ilyen területek találhatók a Nyírségben, Debrecen mai határában, Csongrád megye jelentős területén, a kiskörösi és kiskunfélegyházi kistérségben, és a vizsgált pest megyei kistérségekben.) E birtokforma jelentősége, az ilyen gazdaságok száma és területi aránya bizonyosan számottevően

csökkenni fog, hiszen ekkora termőföld csak „szociális” gazdaságnak tekinthető. Már mai is megfigyelhető a birtokkoncentráció és a centralizáció, pl. számos kistulajdonos vállalkozóknak adja bérbe a földjét.

Családi gazdálkodásra berendezkedő gazdaságokkal általában az 5-100 ha közötti birtokok esetében számolhatunk. Az országban ebbe a birtokkategóriába tartozik a termőterület 59,1%-a, az Észak-Alföldön 65,52%-a, a Dél-Alföldön 53,74%-a. (Az Alföld Pest megyei kistérségeiben is hasonlóak az értékek.) Az Alföld két nagy területi egysége (körzete) közötti különbség abból adódik, hogy a Dél-Alföldön a 100 hektár feletti birtokok a termőterület 25,79%-át, az Észak-Alföldön csak 14,10%-át foglalják el. A életképes birtokok méretét döntően meghatározza a föld minősége, s a mezőgazdasági kultúra. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt gondoljuk, hogy 50 hektárnál nagyobb földterület már monokultúrás művelés mellett is alkalmas árutermelésre, a munkaigényes zöldség- és gyümölcsstermelő területeken, valamint az állattenyésztő gazdaságokban ennél kisebb birtokok is elegendőek árutermelésre való berendezkedésre. Ahol ez a birtokkategória nagyobb területeket foglal el, ott minden bizonnyal számolhatunk tanyák születésével. (5. ábra)

Az új tanyáknak legalább három csoportját kell megkülönböztetnünk. A legvirulensebbnek ítélnélhető az ún. farmtanya, ezt nyugodtan nevezhetjük farmnak. A farm olyan külterületi település, amely az árutermelés céljaira jön létre, tehát mindegyelőtt gazdasági szervezet, a tulajdonosa legtöbbször bér munkát is alkalmaz, ő maga nem lakik a farmon, hanem a zárt településen levő lakásában él. A családi gazdálkodásra berendezkedő, újonnan születő tanya elsősorban nem árutermelést folytat, hanem önellátásra épít, és a tulajdonos,

³ A geográfiában általában egy tizedesig szokás megadni az értékeket. A KSH két tizedesig adta meg a mezőgazdasági adatokat, s ennek e helyen is van jelentősége, ezért az onnan idézett adatokat így használom.

5. ábra • A 10,1-50,0 ha-os egyéni gazdaságok termőterületének %-os részesedése az összes termőterületből (2000)

esetleg a család több tagjának fő tevékenysége a tanyai gazdálkodáshoz kapcsolódik. A harmadik típus a *meglevő tanyákon* alakul ki, ezeken belül el kell különítenünk a *vegetálókat*, amelyek minden bizonnyal belátható időn belül (a tulajdonos, vagy tanyalakó munkaképtelenné válásával, halálával) megszűnnek. A másik alcsoportba azok tartoznak, amelyek *képesek a megújulásra*, ezek adják a tanyarendszer „törzsgárdáját”.

Az előzőekben összefoglalt, a tanyák eddigi életét jellemző és meghatározó tényezők az Alföld területének túlnyomó részén lehetővé tették a klasszikus magyar tanyarendszer kifejlődését. Az ország más

területein a birtok-, jogi- települési stb. viszonyok kizárták a tanyák kialakulását, a jelenlegi tulajdonviszonyok azonban lényegében az ország egész területén hasonlóknak mondhatók, s ez elvileg nem zárja ki, hogy az Alföldön kívüli területeken is tanyák jöjjenek létre. Mivel a területi differenciálódás, a különböző tényezők (pl. a paraszti gazdaság erőssége, különböző termelési kultúrák jelenléte stb.) máig érvényesülő hatásai helyenként eltérőek, a tanyák minden formájának újraalakulása területileg differenciált lesz. Ahol megszűnt a tanyai települési forma, ott – ha a birtokviszonyok ezt támogatják – számolnunk kell a farmgazdaságok szaporodásával, ahol nagyobb számban fennmaradtak a tanyák, ott

a revitalizáció családi és a farmgazdaságok létrejöttét is eredményezheti.

Az elmondottak alapján kiemelhetjük az alábbiakat:

1. A néhány hektáros földbirtokok különösen azokon a területeken már most is életképtelenek, ahol döntően szántóföldi gabonatermesztés folyik. Ott a kisbirtokok várhatóan megszűnnek, s a földterület eladása után nagyobb, rentábilisan üzemeltethető gazdaságok születnek. Ebből következően a tulajdonosok száma jelentősen csökken. Már ma is gyakori a másik lehetőség, hogy a kis területű birtokokat bérlők művelik, s így több tíz- vagy százhektáros bérletek jönnek létre. Minthogy a gazdálkodók száma jóval kisebb, mint a tulajdonosoké, a tanya alapításában gazdaságilag érdekelt egyének száma csökken, illetve nem növekszik. Ez tehát a nagyobb arányú tanyaépítés ellen hat.

2. A tanyarendszer felszámolódási folyamatával párhuzamosan a településhálózat is átrendeződött: a nagy határú városok határterületein új községek alakultak, ezáltal jelentősen nőtt a településsűrűség, csökkent a határbeli munkahely és a zárt település (a lakóhely) közötti távolság, ennek köszönhetően a föld a zárt településről is művelhető. (A modern gépekkel, járművekkel egyébként is gyorsabban elérhető a munkahely, a gazdaság, így eltűnik a távolság kényszerítő ereje, amelynek a tanyák kialakulásában oly nagy szerepe volt.) Ezek a körülmények is amellet szólnak, hogy

nem számíthatunk a tanyák nagy arányú elszaporodására.

3. A zárt települések telekszerkezete is átalakult az elmúlt évtizedekben: a nagy telkek elaprózódtak, ettől alkalmatlanná váltak nagyobb méretű mezőgazdasági üzem kialakítására. A belterületi telkek egyébként is túlságosan drágák, s nem indokolt a külterület rovására növelni a méretüket azért, hogy ott mezőgazdasági területek jöhessenek létre. Ez azt eredményezheti, hogy a mezőgazdaság üzemi központját a tulajdonosok kihelyezik a határba, tehát a tanyaépítést indukálja.

4. A szuburbanizáció minden bizonnyal tovább erősödik, de ez kizárólag a belső tanyazónát veszi igénybe, s így ott további jelentősebb építkezésekre lehet számítani, azonban ezek már nem tanyák lesznek.

Tehát egymással ellentétesen ható tényezőkkel kell számolnunk, azonban csak a rentábilis gazdaságok kialakulásának időpontjában válik nyilvánvalóvá, hány külterületi gazdasági központ jön létre, továbbá, hogy a klasszikus értelemben vett tanyaként vagy farmgazdaságokként születnek-e újja.

Kulcsszavak: *tanyarendszer, tanyagazdaság, alföldi tanyarendszer, szőványtelepülés, településhálózat, agrártérségek, szuburbanizáció, szarvasmarha-hizlálás, földosztás, szövetkezeti tulajdon, kollektívizálás, nagyüzemi mezőgazdaság, cseléd-ség, törpebirtokosság*

IRODALOM

- Becsei József (1966). A tanyai település néhány kérdéséről. (Vita hozzászólásokkal) Földrajzi Értesítő, XV. évf. **3.** 385-406
- Becsei József (1973). Az Orosháza-környéki tanyavilág néhány településmorfológiai problémája. Körösmenti Helytörténeti Honismereti Közlemények, Békéscsaba, **4-5.** 116-123
- Becsei József (1993). A tanya-fogalom tartalmáról. Földrajzi Értesítő, XLII. évf. **1-4.** 35-39
- Becsei József (1996). Az alföldi tanyarendszer történeti földrajza. In: Frisnyák S. (szerk.) *A Kárpát-medence történeti földrajza*, Nyíregyháza, 171-197
- Györfy István (1937). A magyar tanya. Földrajzi Közlemények, LXV, **4-5.** 70-93.
- Erdei Ferenc (1976). *Magyar tanyák* (Hasonmás kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest
- Erdei Ferenc - Csete László - Mártom János (1959). *A termelési körzetek és a specializáció a mezőgazdaságban*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- Krúdy Mária (1931). *A szegeди tanyarendszer kialakulása*. Atheneum, Budapest
- KSH 2000: Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben – területi adatok. Budapest.
- Márkus István (1943). *Kertek és tanyák Nagykovácsán a XII-XVIII. században*. Kecskemét
- Mendöl Tibor (1963). *Általános településföldrajz*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Maksay Ferenc (1971). *A magyar falu középkori településrendje*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Molnár Melinda (2000). A nagykovácsi tanyavilág rendszerváltás utáni társadalmi-gazdasági helyzete. Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem, Debrecen
- Rácz István (1980). A tanyarendszer kialakulása. In: Pölöskei F. - Szabad Gy. (szerk.) *A magyar tanyarendszer múltja*. 97-148. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Romány Pál (1999). Az agrártársadalom térségi különbségei és a migráció Magyarországon I-II. Gazdálkodás, XLIII. évf. **5.** 62-73, **6.** 53-59.
- Romány Pál (2000). Új agrártársadalom született? Gazdálkodás, XLIV. évf. 5. sz. 69-73.
- Simkó Gyula (1909). Nyíregyháza és tanyáinak települése. Földrajzi Közlemények, XXXVIII. **2.** 41-114.
- Szabó István (1929). A debreceni tanyarendszer kialakulása. Föld és Ember, IX. évf. **5.** 214-244.

